

Received	Reviewed	Published	Doi Number
24.10.2019	29.05.2020	20.06.2020	10.29228/ijlet.39462

**Long Vowels in Arabic Lettered Turkish Manuscripts: The Case of
KITĀBU'L IDRĀK LI-LISĀNĪ'L ATRĀK**

Adem BULUT¹

ABSTRACT

The matter of long vowels in Turkish started in the second half of the 19th century with the work of Böhtlingk which is called Die Sprachen Der Jakuten. After he discovered long vowels in Jakutisch (Saha) many researchers such as Radloff, Karl Foy, Grönbech claimed different things which some of them supported the existence of long vowels in Turkish while some of them tried to disclaim the issue. Divānu Lugati't Turk which is one of Arabic lettered Turkish manuscripts written in the 11th century was studied by Polivanov in terms of long in vowels in Arabic lettered Turkish manuscripts. His work led to open a way in this field. In Kitābu'l Idrāk Li-Lisānī'l Atrāk, written in order to teach Turkish to Arabic people in the 14th century by Abu Hayyan in Egypt, some of Turkish words which involve long vowel were written differently than the other words which do not include long vowels. On this occasion, Abu Hayyan used some letters (ي, و, ا) which are called huruf-u med to try to indicate the long vowels. In this study, long vowel Turkish words were identified in Kitābu'l Idrāk Li-Lisānī'l Atrāk and then those words were compared with Divānu Lugati't Turk and other Arabic lettered Turkish manuscripts which were written in Mamluk-Kıpcak era/area. In this way, we tried to demonstrate the similarities and discrepancies between both Kitābu'l Idrāk Li-Lisānī'l Atrāk and other manuscripts. Also, these words were exemplified from modern Turkic languages such as Turkmanish and Jakutisch.

Key Words: Kitābu'l Idrāk Li-Lisānī'l Atrāk, Long Vowel(s), Arabic Lettered Turkish Manuscripts.

**Arap Harfli Türkçe Metinlerde Uzun Ünlülerin Gösterimi:
KITĀBU'L IDRĀK LI-LISĀNĪ'L ETRĀK ÖRNEĞİ**

ÖZET

Türkçede uzun ünlüler meselesi, ilk defa O. Böhtlingk'in Yakutçanın söz varlığını ortaya koyan çalışmasıyla başlamıştır. Böhtlingk'in Yakutçadaki uzun ünlülerin tespitinden sonra Radloff, Karl Foy, Grönbech gibi birçok araştırmacı konuyu destekleyen ya da çürütmeye yönelik söylemlerde bulunmuşlardır. Arap harfli Türkçe metin olan Divānu Lugati't Türk üzerinde Polivanov'un yapmış olduğu çalışmayla Arap harfleri ile yazılmış olan Türkçe metinlerdeki uzun ünlülerin araştırılması konusu da ilgi çekmeye başlamıştır. 14. yüzyılda Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla Mısır'da Ebu Hayyan tarafından yazılan Kitābu'l Idrāk Li-Lisānī'l Etrāk isimli eserde Türkçe madde başlarından bazıları uzun ünlülü olarak kaydedilmiştir. Ebu Hayyan, eserinde ünlü uzunluklarını ifade edebilmek için uzatma huruf-u med denilen uzatma harfleri ile birlikte hareke işaretlerini kullanmıştır. Bu çalışmada Kitābu'l Idrāk Li-Lisānī'l Etrāk'te tespit edilen uzun ünlülü sözcükler, Divānu Lugati't Türk ve Kıpçak sahasında yazılmış Arap harfli diğer Türkçe metinlerdeki yazım özellikleri ile karşılaştırılmıştır. Bu şekilde gerek dönem içerisinde gerekse kendinden önce yazılmış bir diğer Arap harfli Türkçe metin ile aralarındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunun dışında tespit edilen sözcükler, modern Türk lehçelerindeki şekilleri ile karşılaştırılmış ve bu yolla sözcüğün aslı uzunluk barındırıp barındırmadığı tespit edilmiştir. Eserde uzun ünlülü yazılan ancak genel Türkçede kısa ünlülü olan sözcükler hakkında araştırmacıların görüşleri ortaya konmuş ve sözcüğün eserin yazıldığı dönemde nasıl okunması gerektiği üzerine bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kitābu'l Idrāk Li-Lisānī'l Etrāk, Uzun Ünlü(ler), Arap Harfli Türkçe Metinler.

¹ Arş. Gör. , Bitlis Eren Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, a.bulut@beu.edu.tr , ORCID: 0000-0001-6824-3453

Giriş

Türkçenin uzun ünlüleri ile ilgili çalışmalar 19. yüzyılın ikinci yarısının ilk dönemlerine rastlar. 1851 yılında Otto Böhtlingk'in "Die Sprachen Der Jakuten" isimli çalışması ile Yakut Türkçesindeki uzun ünlüler tespit edilmiştir. Böhtlingk'ten sonra Radloff, Karl Foy, Ramsdet, Grönbeck, Ligeti, Şçerbak, Nemeth gibi yabancı Türkologlar konuya değinmişlerdir. Türkiye'de bu alanda çalışan ilk isimler ise, A. Cevat Emre, Osman Nedim Tuna ve Zeynep Korkmaz gibi araştırmacılarıdır (Tekin, 1995, 9-38). Ancak konuyu derinlemesine inceleyen ilk Türk asıllı Türkolog ise Talat Tekin'dir. Tekin yapmış olduğu çalışmada kendinden önce yapılan bütün çalışmaları değerlendirerek gerek tarihî gerekse modern Türk lehçelerindeki bütün uzun ünlüleri tespit etmeye çalışmıştır.² Arap harfli Türkçe metinlerde uzun ünlülerin tespitine yönelik çalışma ise Karl Foy tarafından Houtsama'nın sözlüğü üzerine yapılmıştır. Daha sonra Polivanov da yaptığı çalışmayla Divānu Lugati't Türk'te kısa ve uzun ünlülerin ayırt edildiğini ortaya koymuştur (Tekin, 1995, 13-17/29). Türkçede Uzun Vokaller isimli çalışmasıyla Ligeti, Kaşgarlı'nın uzun ve kısa ünlüleri ayırt etme yöntemiyle ilgili şunları ifade etmektedir:

... Bu suretle XI. asra ait Mahmud Kâşgarî'ye müracaat ettim. Üç nüshalık İstanbul tabında gördüğümüz Kâşgarî Türkçe kelimelerdeki vokalleri kısmen harekeliyor, kısmen vokal işareti ile (plene) gösteriyor. Bu günkü Türk şivelerindeki uzun ve kısa vokalli kelimeleri Kâşgarî'nin kitabındakiyle mukayese ettiğim vakit, hayretle gördüm ki, Kâşgarî bu günkü uzun vokalleri vokal işareti ile gösteriyor, kısılları ise, sadece harekeliyor... (Ligeti, 1942, 85).

Ligeti'nin yukarıya alıntılanan söyleminden anlaşılın Kaşgarlı Mahmud, Türkçedeki uzun ünlüleri belirtmek için *huruf-u med* denilen (ي، و، ي) harflerini kullanmıştır, kısa ünlüler ise sadece hareke işaretleri ile belirtilmiştir. Bu durum sadece Kaşgarlı'nın yazmış olduğu eserde değil Arap harfli Türkçe metinlerin birçoğunda göze çarpmaktadır. Bilhassa, 14. yüzyılda Ebu Hayyan tarafından yazılmış olan Kitābu'l İdrāk Li-Lisāni'l Etrāk isimli eserde bu durumla sık sık karşı karşıya kalınmaktadır.

Ebu Hayyan, eserini oluştururken uzun ünlülü olduğuna inandığı Türkçe sözcükleri *huruf-u med* denilen uzatma ünlüleriyle yazmakla kalmamış aynı zamanda bunları harekelendirmiştir. Bunun dışında sesteş yazıma sahip kısa ünlülü sözcükleri de sadece hareke işareti ile vermiştir. Bu durumu örneklemek gerekirse Ebu Hayyan, uzun ünlü olduğunu bildiği "iş" sözcüğünü "إيش: العمل (V nüshası 3b/20, D nüshası 6a/14, K nüshası 6a/13)"¹ harfinin altına kesre işareti koymuş ve bunun yanında da ünlü uzunluğunu göstermek için de ¹ harfinden sonra ي harfini kullanmıştır. Bununla birlikte kısa ünlü ile yazıldığından emin olduğu "uş" ائش (V nüshası 3b/21-22, D nüshası 6a/14, K nüshası 6a/14)", "eş: ائش: ائش: الطعم و هو ايضا امر من التعدى و من موضع ائش (V nüshası 3b/21, D nüshası 6a/13, K nüshası 6a/13)", "aş

² Türkçenin uzun ünlüleri ile ilgili çalışmalar makalenin kapsamını genişleteceğinden konu kapsam dışı bırakılmıştır, ancak konuyla ilgili bkz. Tuna, O. N. (1960). Köktürk yazılı belgelerinde ve Uygurcada uzun vokaller. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 8, 213-282; Korkmaz, Z. (1953). Batı Anadolu ağızlarında asli vokal uzunlukları hakkında. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1, 197-203; Layos, L. (1942). Türkçede uzun vokaller, *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII, 82-94; Başdaş, C. (2007). Türkiye Türkçesinde asli uzunluk belirtileri. *Electronic Turkish Studies*, 2(2); Tokatlı, S. (2003). Türkiye Türkçesinde son seste tonlulaşma ve uzun ünlü üzerine bir inceleme. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(15), 141-150; İnce, H. G. Türkiye Türkçesindeki son ses ünsüz tonlulaşmasına asli ünlü uzunluklarının etkisi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 49(2006/2), 71-82; Sancak Ş. (2011). Türkçedeki birincil uzun ünlü meselesi ve Türkologların görüşleri, *Türk Yurdu*, sayı 208, 1-8; Erdem, M. D. (2008). Birincil Ünlü Uzunlukları ve İmale. *Turkish Studies Türkojoloji Araştırmaları*, 3, 6; Nurmhammedov, A. (2003). Kaşgarlı Mahmut'un Divanında uzun ünlülerin gösterilişi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 51(2003/2), 128-138; Eker, S. (2013). Ana Türkçe uzun ünlülerin Kıpçak dillerindeki kimi izlerine dair. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*; Doğan, L. (1996). Türkmen Türkçesinde uzun ünlüler ile ilgili hususlar. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (1). Bu makaleler dışında lütfen bkz. Böhtlingk, O. (1851). Über Die Sprache Der Jakuten, theil 1, St. Petersburg, Buchdruckerel der Kaiserlieben Akademia dor Wissanschaflen; Böhtlingk, O. (1851). Über Die Sprache Der Jakuten, theil 2, St. Petersburg, Buchdruckerel der Kaiserlieben Akademia dor Wissanschaflen; Tekin, T. (1995) Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler, Ankara: Simurg.

مرثع (V nüshası 3b/20, D nüshası 6b/13, K nüshası 6a/12-13) gibi sözcükleri de sadece hareke işaretleri ile göstermiştir. Müellifin söz konusu kurala tüm metin boyunca uyduğu gözlenmektedir.

Bu çalışmada Ebu Hayyan'ın adı geçen eserinde vermiş olduğu uzun ünlüler, DLT ve Kıpçak sahasında yazılmış diğer Arapça-Türkçe sözlüklerdeki yazımlarla karşılaştırılmıştır. Bundaki temel amaç ise, 11. yüzyıldan 14. yüzyıla kadarki dönemde sözcüklerin imlasında herhangi bir değişim olup olmadığını ortaya koymak ve aynı dönem içerisinde yazılmış olan sözlüklerde bir yazım birliği olup olmadığını saptamaktır. Yazıda uzun ünlülerin “kelime başında”, “kelime ortasında” ve “kelime sonunda” nasıl gösterildiğini ayırt edebilmek için her harf (a, e, ı, i, o, ö, u, ü) kendi arasında yukarıda zikredilen üç şekilde sınıflandırılmıştır. Bunun yanında karşılaştırmaya esas olan diğer eserler üzerine yapılmış okuma çalışmaları da okuyuşun güvenilirliği adına yazıda sunulmuştur.

2. Yöntem

2.1. Çalışmanın Amacı:

Çalışmanın amacı Kİ'de yer alan Arap harfli Türkçe uzun ünlülü sözcüklerin tespit edilmesi ve bunların DLT ile Kİ'nin çağdaşı olan diğer metinlerdeki Arap harfli Türkçe sözcüklerle karşılaştırarak uzun ünlülerin gösterimi için belirli bir yazım özelliği olup olmadığını tespit etmektir.

2.2. Yöntem

Bu çalışmada eser incelemesi yapılmış olup tespit edilen sözcükler, fişleme yöntemiyle kaydedilmiş daha sonra tarihsel karşılaştırmalı dil bilim metoduyla sözcükler diğer eserlerde taranmıştır.

2.3. Sınırlılık

Çalışmada temel olarak alınan kaynak, Kİ'dir. Bunun yanında karşılaştırmaya esas olan diğer eserler ise 11. yüzyılda yazılmış olan DLT ve Kıpçak sahasında yazılmış olan sözlük ve sözlük-gramer kitabı özelliği taşıyan eserlerdir.

3. Bulgular ve Yorumlar

3.1. Tek Ünlüsü Uzun Olan Sözcükler

3.1.1.a. Kelime Başında Uzun a (ā) Ünlüsünün Gösterimi

Kİ'de kelime başında uzun a ünlüsü için iki elif (ا) harfi kullanılmıştır kimi zaman bu iki harfin yanında fetha işareti de kullanılmaktadır. Eserde bu yazıma örnek teşkil eden dört sözcük tespit edilmiştir:

āğ

V nüshası 4a/22, D nüshası 7a/8, K nüshası 7a/11-12: الأغ: سرج السرّوال

Çeviri: Şalvarın iki bacağı arasındaki boşluk.

Yukarıda da görüldüğü gibi “āğ” sözcüğü için iki elif kullanılmıştır. Aynı yazıma DLT'de rastlamaktayız: الأ: İki bacak arasındaki boşluk. (Atalay, c1, 1985, 80), αγ “space between the thighs” (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 5), āğ “iki bacak arasındaki boşluk” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 542). Dankoff ve Kelly ile Ercilasun ve Akkoyunlu okumasında sözcüğün uzun a ünlüsü ile çeviri yazımı yapılmıştır. Tekin, daha önce adı geçen eserinin “Ana Türkçe Uzun Ünlülü Kök ve Gövdeler” isimli bölümünde sözcüğün uzun ünlülü olduğunu ifade eder: “āğ ağ, iki bacak arası: MK āğ, AH āğ” (Tekin, 1995, 171). Sözcük, Türkmençe ile Yakut Türkçesinde tespit edilememiştir.

āğ

V nüshası 4a/21, D nüshası 7a/8, K nüshası 7a/11: أَعْ: الشبكه للسّمك

Çeviri: Balık ağı.

Balık ağı anlamında kullanılan “āğ” sözcüğü de iki elif ile yazılmıştır. Sözcüğe DLT’de rastlanmamıştır. Kıpçak sahasında yazılmış sözlüklerde ise sözcüğün imlasi üzerinde bir birlik olmadığı görülmektedir. Tuhfetü’z Zekiyye ve Bülgatü’l Müştâk’taki yazımlar, Kİ ile paralellik göstermekte: Tuh. Z: أَوْ شَبِكَة: ağ “ağ” (Atalay, 1945, s. 136 “20b/11”), aw “anlam verilmemiş” (Al-Turk, 2006, s. 110), Bü. Müş: أَعْ: الشبكه: ağ “ağ” (Al-Turk, 2012, s. 87) aḡ “sieć, sieci” (Zajaczkowski, 1958, s. 6), ancak Tercümân-ı Türkî ve King Dictionary’deki yazımlarda sözcük tek elif ile verilmiştir: Ter. T. “: أَعْ: الشبكه” ağ “balık ağı” (Toparlı vd, 2000, s. 85 “11b/3”), King Dic: “أَعْ: الشبكه: ağ “net” (Golden, 2000, s. 102), ağ “ağ” (Güner, 2017, s. 24). Türkmen Dilinin Sözlüğü isimli eserde ağ için şu bilgi verilmiştir: “AK [a:k JIV, at. 1. Balyk tutulyan uly tor...” (Türkmenstanyn Ylymlar Akademiyasy Magtymguly Adyndadaky Dil we Edebiyat Instituty, 2010, 39). Görüldüğü gibi sözcük Türkmen lehçesinde de uzun ünlülü gösterilmektedir, fakat Yakut Türkçesinde sözcük için “илим” ve “сиеккe” (Vasiliev, 1995, 4) verilmektedir, bu sözcükler aynı anlama gelen farklı sözcükler olduğundan karşılaştırma için herhangi bir veri sağlamamaktadır.

āş

V nüshası 4a/9, D nüshası 6b/9-10, K nüshası 6b/10-11: أصل: نوع من الاعاجم

Çeviri: Arapların dışındaki bir boy.

Ebu Hayyan, tarafından bir Arapların dışındaki boyları tanımlamak için verilen sözcüğe ne DLT’de ne de Kıpçak sahasında yazılmış diğer sözlüklerde rastlanılmıştır. Aynı şekilde Tekin de sözcüğün tek tanığı olarak Kİ’yi göstermektedir (Tekin, 1995, 117). Her ne kadar sözcük sadece Kİ’de geçiyor olsa da bizler için önemli olan sözcüğün uzun ünlülü yazılmış olmasıdır.

āl

V nüshası 5b/22-23, D nüshası 8b/15-9a/1, K nüshası 9a/9-10: ال: الحيله و الفرس الاشقر مايل علي أصفر مشترك بينهما

Çeviri: Hile, sarı renge yakın at bu iki sözcük arasında müşterek olarak kullanılır.

Uzun ünlü ile yazılmış olan “āl” sözcüğü karşılaştırmaya esas alınan tarihî metinlerden DLT’de ve Kitabu’l Ef’âl (Kit. E.)’de geçmektedir. DLT’deki yazım “ال al “hile, al” (Atalay, c.1, 1985, s. 81), āl “deceit, trickery” (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 6), āl/al “hile, aldatma” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 546) ile Kİ’deki yazım birbirine uymaktadır, ancak Kit. E’de sözcük, kısa ünlülü yazılarak harekelenmiştir: حيله: ال: “al, aldatma, düzen, hile” (Eminoğlu, 2011, s. 35“34b/5”). Öte yandan Yakut Türkçesinde sözcük “aalay (аалай) (Vasiliev, 1995, 7) olarak uzun ünlülü kayıt edilmiştir; Türkmen Türkçesinde de aynı şekilde “AL [a:l]...” (TYAMA, 2010, 42); “AL (a:l) s. al: ... (Tekin vd, 1995, 27). Bununla birlikte Räsänen de sözlüğünde sözcüğü uzun ünlülü göstermiştir (Räsänen, 1969, 14). Clauson’un sözlüğünde sözcük “a:l” şeklinde yazılmıştır (Clauson, 1972, 120).

3.1.1.b. Kelime Ortasında Uzun a (ā) Ünlüsünün Gösterimi**bāzıq(?)**

V nüshası 9a/6, D nüshası 14a/14-15, K nüshası 15a/14: بَارِقُ: الرّجل العاتي

Çeviri: Terbiyesiz adam.

Sözcüğe Durretu’l Mudiyye’de rastlanmıştır. Dur. M.’deki yazım da Kİ’deki Arap harfli yazımla aynıdır: بَارِقُ bazıq “kaba, iri, kötü huylu” (Toparlı, 2003, s. 75 “14b/6”). Buradaki asıl problem Arap harfli Türkçe metinlerden (Kİ ve karşılaştırmaya esas olan eserler) Kİ ve Dur. M.’de tespit edilmiş olması sözcüğün kısa ünlülü mü yoksa uzun ünlülü mü olması gerektiği konusunda zorluk yaratmaktadır. Nitekim sözcüğe eserinde yer veren Räsänen, sözcüğü kısa ünlülü göstermiştir (Räsänen, 1969, 66).

Bunun dışında modern Kıpçak diyalektlerinden kimilerinde de sözcük kısa ünlülü gösterilmektedir: Kumuk lehçesinde “bazıq kalın, şişkin...” (Pekacar, 2011, 68); Tatar Türkçesinde “базык [bazık] iri yapılı, boylu-poslu (Ganiev vd, 1997, 41); Kazan-Tatar Türkçesinde “bazık (базык) 1. Bodur, tıknaz. 2. Sağlam.” (Öner, 2015, 53). Ebu Hayyan ile Dur. M. yazarının her ikisi de sözcüğü uzun ünlü vermiş olmalarına rağmen sözcük bugünkü modern lehçelerde kısa ünlülü şekilde yaşamaktadır. Muhtemeldir ki eski Kıpçak döneminde uzun ünlülü olan sözcük, daha sonra kısalarak günümüzdeki şeklini almıştır. Räsänen’in sözcüğü kısa ünlülü okumasının sebebi de sözcüğe diğer tarihî metinlerde rastlayamamış olmasından kaynaklandığını düşünmekteyiz. Sözcük, Latin harfli Kıpçak metni olan Codex Cumanicus’ta da şu şekilde yer almakta: “baxec vel yogan” (Argunşah ve Güner, 2010, 204).

bāz

V nüshası 9a/6, D nüshası 14a/15, K nüshası 15a/15: بَازُ: الصلح

Çeviri: Barış.

Sözcük, 11. ve 14. yüzyılda yazılmış Arap harfli Türkçe metinlerde bulunmaz, bu nedenle sözcüğün diğer metinlerdeki yazımını vermek mümkün değildir. Räsänen’in sözlüğünde sözcük kısa ünlülü gösterilmiştir (Räsänen, 1969, 66) fakat Clauson, sözcüğü “ba:z” şeklinde yazarak uzun ünlülü göstermiştir (Clauson, 1972, 388). Nitekim Räsänen’in kimi uzun ünlüleri sözcükleri sehven kısa ünlülü gösterdiği eserinden anlaşılmaktadır. Örnek vermek gerekirse Tekin, hayvan ismi olan “balık” sözcüğünün uzun ünlü olduğunu iddia ederek “bālık” şeklinde gösterir (Tekin, 1995, 178) aynı sözcük Türkmen Dilinin Sözlüğü isimli eserde de “BALYK (ba:lyk)...” (TYAMA, 2010, 102) şeklinde gösterilmişken Räsänen, sözcüğü “*baluk, *balyk” (Räsänen, 1969, 61) şeklinde vererek kısa ünlü ile okunduğunu kabul eder. Bu nedenle Clauson’un okunuşu doğru kabul etmek mümkün görünmektedir. Bunun yanı sıra yine Türkmen Dilinin Sözlüğü’nde “BAZ” madde başı verilmiş ve okunuşu da “ba:z” imlasi ile verilmiştir (TYAMA, 2010, 116) yalnız sözcüğe verilen anlam ise “laçyn, elguş”tur. Sözcüğün aynı sözcük olup olmadığı ya da aynı sözcüğün anlam kaybına uğramış olup olmadığı bir muamma gibidir. Öte yandan Türkmen, Osmanlı Devletinde şahin (Laçın kuşunun diğer adı) gibi yırtıcı av hayvanlarının devlet izni olmadan yetiştirilmesinin yasak olduğunu ve izinsiz olarak yetiştirenlerin ağır cezaya çarptırıldığını ifade eder (Türkmen, 2009, 80). Buradaki cezaya çarptırma güçlü olanın düzeni sağlamak adına yaptığı bir eylem olarak düşünüldüğünde suçluyu baz kıldığı yani hakimiyeti altına alarak düzeni sağladığı/koruduğu yargısı çıkmaktadır. Bu durumda Türkmencede sözcüğün bu anlamı kazanmış olması meşru kılınabilir. Ancak Orhun Yazıtlarında toplamda yedi kez (KT D: 2, 15, 30; BK K:10; BK D: 3, 13, 24) (Aydın, 2014, 164) ünlü kullanılmadan “zB” (b ve az,ez,z) (Aydın, 2014, 56 ve diğer yerler) harfleri ile yazılan sözcük, akıllarda soru işareti oluşturmaktadır.

bāzu(?)

V nüshası 9a/9-10, D nüshası 14b/2-3, K nüshası 15b/2: بَازُ: عود يُفَرش به وِرَق الططماج او الرشته او الرقاق او نحوها

Çeviri: Tutmaç, erişte, yufka veya benzeri şeyleri açmak için kullanılan odun/sopa, oklava.

Sözcük, hapaks sözcük olduğundan kendinden önce veya kendi döneminde yazılmış diğer kaynaklarda tespit edilememiştir. Aynı şekilde sözcüğe sözlüklerde de rastlanılmamıştır. Buradaki tek hareket noktası müellifin vermiş olduğu yazım (eğer yanlış yazılmamışsa)dır. Zira Ebu Hayyan, sözcüğü yazarken uzatma harfi (l) ile birlikte fetha hareketini kullanmıştır, bu da müellifin sözcüğün uzun ünlülü okunması gerektiğini vurgulamaya çalıştığı olarak yorumlanabilir.

çāl

V nüshası 13b/9-10, D nüshası 21a/10-11, K nüshası 22b/7-8: جَالُ: الفرس الأشقر المائل الي الحمرة

Çeviri: Sarı ile kırmızı renkleri arasındaki at rengi.

Çal renk ismi, Ebu Hayyan tarafından (l) ile ünlüsü gösterilerek ve de üzerine hareke işareti konularak yazılmıştır. Ebu Hayyan’ın bu yazımından da sözcüğün uzun ünlülü olduğunun ayırımına vardığını

görmekteyiz. Sözcüğün imlasi, diğer eserlerde de aynı şekildedir: DLT: جال فوي çal koy “alacalı koyun” (Atalay, c.3, 1986, s. 156), çâl “mixed White and black (sheep)” (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 85), çal “alacalı (siyah-beyaz)” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 612); Ter. T: چال مغزوف çal “ala renkli, çil” (Toparlı vd, 2000, s. 99 “14a/5”); Dur. M: شال şal “boz renkli at” (Toparlı, 2003, s. 108 “8b/4”); Tuh. Z: شال şal “kakım, ars denen hayvan” (Atalay, 1945, s. 245 “29a/7”), şal “anlam verilmemiş” (Al-Turk, 2006, s. 140). Diğer eserlerdeki yazımlarda da (l) harfi kullanılarak sözcüğün uzun ünlülü olduğu gösterilmiştir, sadece Durretu’l Mudiyye ve Tuhetu’z Zekiyye’de kelime başında bir ç>ş ses değişimi söz konusudur. Bunun yanında sözcük Türkmen Türkçesinde de uzun ünlülü gösterilmektedir: Türk Dilinin Sözlüğü’nde sözcük, “ÇAL [ça:l] l, syp. Agymtyl we garamtyl solak renk ...” (TYAMA, 2010, 171) Tekin ve diğerlerinin hazırlamış olduğu Türkmençe sözlükte de sözcüğün okunuşu parantez içinde (ça:l) olarak verilmiştir (Tekin vd, 1995, 108).

çāvuş

جاوشن: هو الذي يصيح امام الملك بالتعظيم و الاحترام: 22a/3-4, D nüshası 14a/13-14, K nüshası 23b/1-2

Çeviri: Mal sahibini ihtiram ve tazimle çağırma için kullanılır.

Sözcük, Ebu Hayyan tarafından uzun ünlülü gösterilmiştir. Ancak DLT’deki yazım sözcüğün kısa ünlülü olduğuna yöneliktir: DLT: چاوش çawuş “çavuş, savaşta safları düzleten ve askeri zulüm etmeğe bırakmayan kimse” (Atalay, c.4, 1986, s. 139), çawuş “the officer who keeps troops in battle order” (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 88), çawuş “savaşta safları tanzim eden ve askeri zulüm yapmaktan uzak tutan kimse” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 617). Araştırmacıların okuyuşlarından hareketle sözcüğü kısa ünlülü kabul ettikleri görülmektedir, fakat aynı sözcük King Dic.’de “جاوش çavuş “leader, headmen” (Golden, 2000, s. 116), çavuş “askerî veya idarî lider” (Güner, 2017, s. 48) uzun ünlüsü açık olarak gösterilmiştir. Bunun dışında Clauson, “çavuş” madde başını kısa ünlülü verirken madde başının açıklamasında sözcüğün Kıpçak Türkçesindeki (Kİ’den tanık göstererek) uzun ünlülü (ça:wuş) okunması gerektiğini ifade eder (Clauson, 1972, 399). Räsänen de aynı şekilde kısa ünlülü verdiği madde başında sözcüğün Farsça “čāvūš”tan ödünçleme olduğunu ifade ederek asıl sözcüğü uzun ünlülü gösterir (Räsänen, 1969, 101). Burada Räsänen’in sözcüğün kökeni hakkında yanıldığını söylemek gerekir zira Doerfer TMEN’de sözcüğün Türkçedeki “چاوش” şeklinden Farsçaya geçtiğini belirtir ve madde başını da uzun ünlü olarak verir (Doerfer, 1967, c3, no: 1055). Bunun yanında Steingass da Farsça sözlüğünde “چاوش” madde başını Türkçe olarak kaydetmekte ve okunuşunu da “chāwūsh” olarak vermektedir (Steingass, 1998, 387). Bu durumda açıkça sözcüğün Türkçe kökenli ve ilk ünlüsünün de uzun olarak okunması gerektiğini söyleyebiliriz.

deve bālīk

دوا بالیق: الدلفین ای السمکه المشبهه للجمل: 25b/8, D nüshası 15b/15, K nüshası 24a/7

Çeviri: Balina, deveye benzerliğinden deve balık denir.

Buradaki isim tamlamasında “balık” sözcüğü ele alınacaktır. Sözcük, sadece DLT ve Kavanini’l Külliye’de ünlüsü verilmeden yazılmıştır: DLT: بالیق balıq “balık” (Atalay, c.1, 1985, s. 73), balıq “fish” (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 64), balık “balık” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 572) ve Kav. K: بالیق balıq “balık” (Toparlı vd, 1999, s. 102 “70b/8”). Diğer eserlerde huruf-u med ile birlikte sözcük genellikle harekeli yazılmıştır: Ter. T: بالیق balıq “balık” (Toparlı vd, 2000, s. 92 “7b/5”); Dur. M: بالیق balıq “balık” (Toparlı, 2003, s. 73 “4a/2”); Tuh. Z: بالیق balıq “balık” (Atalay, 1945, s. 147 “19a/8”), balık “anlam verilmemiş” (Al-Turk, 2006, s. 104); King Dic: بالیق balıq “fish” (Golden, 2000, s. 154), balık “balık” (Güner, 2017, s. 35); Bü. Müş: بالیق bałyq “ryba” (Zajaczkowski, 1958, s. 11), balık “balık” (Al-Turk, 2012, s. 86). Türkmen Dilinin Sözlüğü isimli eserde sözcüğün okunuşu uzun ünlülü ile verilmiştir: “BALYK [ba:lyk], at. 1. Suwda yaşayan onurgaly jandarlaryn umumy ady...” (TYAMA, 2010, 102). Tekin de sözcüğün uzun ünlülü olması gerektiğini ifade eder (Tekin, 1995, 173).

şāl

صَال: عيدن يضم بعضها الي بعض و يربط و يركب به في البحر بعدي من جانب الي جانب و يقال له الطوف

Çeviri: Sal, deniz üzerinde uzaklara gitmek için kullanılır.

Kİ'deki yazımda sözcük uzatma ünlüsü yazılarak verilmiştir, aynı yazım DLT'de de geçmektedir: DLT: سَال sal "sal" (Atalay, c.3, 1986, s. 156), sāl "raft, lacquer" (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 152), sāl "tar (şişirilmiş tutumların, kamışların veya dalların yan yana getirilmesiyle yapılan sal) anlamında kılıf, kelek" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 801). Dankoff ve Kelly ile Ercilasun/Akkoyunlu okumalarında sözcüğün ünlüsünün uzun olduğuna işaret edilmiştir. Bunun yanında Türkmençe ve Yakut Türkçesinde da sözcük uzun ünlüdür: Türkmençe; "SAL [sa:l] II, at. Suwda yüzme, suwdan geçmek için biri-birine berkedilip yasalan birnaçe ağaç." (TYAMA, 2010, 239); Yakut Türkçesi, "ā a" (Böhtlingk, 1851, c.2, 10), "aarı" (Vasiliev, 1995, 227).

ķāk

قَاق: الفلت و هي الحفيرة في الصحرة يجمع فيها الماء

Çeviri: Çölde veya herhangi bir yerde içinde su biriken yer.

Aynı sözcüğe DLT, Kit. E. ve Tuh. Z.'de rastlanmaktadır. DLT'deki yazımda ise huruf-u med ya da diğer adıyla uzun ünlü kullanılmamıştır: قَاق kak "göl, kurumuş, göl; su birikintisi" (Atalay, c. 2, 1985, s. 282), qaqa "pond" (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 128), kak "çukurdaki su birikintisi" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 677). Öte yandan Kıpçak sahasındaki diğer eserler sözcüğü uzun ünlülü gösterir: Kit. E: قَاق ķāk "kuru göl yatağı, çukur" (Eminoğlu, 2011, s. 218 "13a/3"); Tuh. Z: قَاق kak "kadit, kuruyan, kakırdayan her şey" (Atalay, 1945, s. 182 "29a/6"), ķāk "anlam verilmemiş" (Al-Turk, 2006, s. 139). Räsänen, sözcüğü kısa ünlü ile verirken Clauson, sözcüğün iki farklı okunuşu olabileceğini (kak/ka:k) ifade ederek Kıpçakça için Kİ'den verdiği tanığı uzun ünlülü gösterir (Räsänen, 1969, 223; Clauson, 1972, 608). Sözcük, Türkmen lehçesinde kısa ünlülü gösterilmektedir: "KAK II, at. Takyr yerlerde suw yygnanyan oy yer..." (TYAMA, 2010, 10). Sözcüğün kısa ünlülü olması gerektiğine dair eserlerin sayısının fazlalığına rağmen Ebu Hayyan'ın sözcüğü açık olarak (!) ile yazması ve Clauson'un da bu sözcüğün uzun okunması gerektiğine yönelik ifadeleri ile Kıpçak sahasındaki sözlüklerin sözcüğü uzun ünlülü göstermeleri kafa karıştırıcıdır. Ancak sözcüğün Kıpçak döneminde uzun ünlülü kabul edildiğini belirtmek mümkündür.

ķāvruk(?)

قَاوْرُق: معرف و هو قبيجاقى

Çeviri: Kıpçaklarda bilinen bir yemek, kavut.

Sözcük, diğer eserlerde tespit edilemediğinden hakkında yorum yapmayı güçleştiriyor. Buradaki tek dayanak noktası müellifin sözcüğü huruf-u med ile yazmış olmasıdır.

ķāy

قَائِي: البرد و المطر معاً

Çeviri: Yağmurla gelen soğuk.

Sözcük, eserde uzun ünlü ile yazılmıştır aynı yazım DLT'de de geçmektedir: DLT: قَاذ kadh "kar fırtınası, insan öldüren bora, tipi" (Atalay, c.3, 1986, s. 147), qād "blizzard" (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 122), kad "insanı öldüren tipi" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 674). Clauson da sözcüğü uzun ünlü (ka:d) ile madde başı olarak verir (Clauson, 1972, 593). Tekin ve diğerlerinin hazırlamış oldukları Türkmençe sözlükte ise sözcük, kısa ünlülü verilir: "GAY a. fırtına, bora; kar fırtınası..." (Tekin vd, 1995, 240).

lāçın

V nüshası 28a/12, D nüshası 41a/12: لَاجِين: الشاهين

Çeviri: Şahin.

Müellifin uzun ünlülü olduğunu belirttiği “lāçın” hayvan ismi, karşılaştırmaya esas diğer tarihi kaynaklarda uzun ünlülü olarak tespit edilmiştir: DLT: لَاجِين laçın “şahin, yiğit adam” (Atalay, c.1, 1985, s. 410), lācîn “falcon” (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 116), laçın “şahin” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 760); Ter. T: لَاجِين: شاهين laçın “şahin” (Toparlı vd, 2000, s. 127 “31a/1”); Dur. M: لَاجِين: الشاهين laçın “şahin” (Toparlı, 2003, s. 98 “12a/10”); Tuh. Z: لَاجِين laçın “şahin denen kuş” (Atalay, 1945, s. 215 “20b/11”), laçın “anlam verilmemiş” (Al-Turk, 2006, s. 110); King Dic: لَاجِين laçın “white falcon” (Golden, 2000, s. 227), laçın “beyaz renkli bir cins şahin” (Güner, 2017, s. 91); Bü. Müş: لَاجِين laçın “sokoł, białoźór” (Zajączkowski, 1958, s. 33), laçın “laçın, beyaz renkli bir cins şahin” (Al-Turk, 2012, s. 167). Bununla birlikte TDS’de de sözcük uzun ünlülüdür: “LAÇYN [la:çyn], at. 1. Yensesi göğümtil ya-da çalymtyl-gök arkasy çalymtyl-gonur, aw awlamak üçim yörite eldekileşdiriyän algyr guş...” (TYAMA, 2010, c.2, 65). Räsänen tarafından kısa ünlülü gösterilen (Räsänen, 1969, 313) sözcük, Clauson tarafından “la:çın” şeklinde uzun ünlülü gösterilmiştir (Clauson, 1972, 763). Ancak Clauson, “?F” ifadesiyle sözcüğün alıntı olma ihtimali üzerinde durur. Räsänen, sözcüğü Türkçe kabul ederken (Räsänen, 1969, 313); Eren, sözcüğün kökeninin bilinmediğini ifade eder (Eren, 1999, 277-278). Leksika ve Drevnetyurskiy Slovar gibi eserlerde sözcük Türkçe kabul edilmektedir (Tenişev, 2001, 170; Nadelyev vd, 1969, 332). Ancak Tekin, Clauson, Tenişev, Eren gibi araştırmacılar sözcüğün uzun ünlülü olması gerektiği konusunda görüş birliği içerisinde (Tekin, 1995, 174; Clauon, 1972, 763; Tenişev, 2001, 170; Eren, 1999, 277).

yā

V nüshası 29b/3, D nüshası 43a/2: يَا: القوس

Çeviri: Yay.

Ebu Hayyan, yay anlamına gelen “yā” sözcüğünü uzun ünlülü vermiştir. Sözcük, tarihi kaynakların bütünüde uzun ünlü ile yazılmıştır: DLT: يا ya “ok, yay” (Atalay, c.2, 1985, s. 7), ya “bow” (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 208), yā “yay” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 939); Ter. T: يَا: القوس yay “yay” (Toparlı vd, 2000, s. 152 “14b/4”); Dur. M: يَا: القوس yay “yay” (Toparlı, 2003, s. 121 “11a/7”); Kav. K: يَا: القوس yay “yay” (Toparlı vd, 1999, s. 130 “71b/5”); Kit. E: يَا: القوس ya “yay, ok” (Eminoğlu, 2011, s. 302 “138b/4”); Tuh. Z: يَا: القوس yay “yay” (Atalay, 1945, s. 282 “29b/1”), yay “anlam verilmemiş” (Al-Turk, 2006, s. 140); King Dic: يا ya “bow” (Golden, 2000, s. 285), ya “yay” (Güner, 2017, s. 130). Sözcüğün Türkmencede “YAY (ya:y) a. 1. yay...” (Tekin vd, 1990, 683) şeklindeken Yakut Türkçesinde “cā, Sohusuuwaffe...” (Böhtlingk, 1851, c.2, 152). Bunun yanında Räsänen “jāj” (Räsänen, 1969, 179), Clauson “ya:” (Clauson, 1972, 869), şeklinde sözcüğü uzun okurlarken Drevnetyurskiy Slovar’da sözcük, “jaj” (Nadelyev vd, 1969, 226) şeklinde kısa ünlü ile verilmiştir.

yāz

V nüshası 30b/1: يَاز: فصل الربيع

Çeviri: Hasat mevsimi.

Kİ’de uzun ünlülü olduğunu tespit ettiğimiz sözcük, diğer tarihi eserlerde de uzun ünlülü tespit edilmiştir: DLT: ياز yaz “ilk yaz; yaz” (Atalay, c.3, 1986, s. 159), yaz “summer” (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 220), yāz “yaz” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 962); Kit. E: ياز yaz “yaz, yaz mevsimi” (Eminoğlu, 2011, s. 308 “148a/1”); Tuh. Z: ياز yaz “yaz” (Atalay, 1945, s. 282 “22b/3”), yaz “anlam verilmemiş” (Al-Turk, 2006, s. 116); King Dic: ياز yaz evveli “first (month) of spring” (Golden, 2000, s. 238), yaz evveli “baharın ilk ayı” (Güner, 2017, s. 135); Bü. Müş: ياز yaz “wiosna” (Zajączkowski, 1958, s. 25), yaz “yaz, ilkbahar” (Al-Turk, 2012, s. 194). Sözcük Türkmencede de uzun ünlü ile yaşamaktadır: “YAZ [ya:z], at. 1. Yylyn fyşdan son gelyän pasly, bahar...” (TYAMA, 2010, 495). Bununla birlikte

Räsänen, Clauson, Tekin gibi araştırmacılar eserlerinde sözcüğü uzun ünlü ile verirler (Räsänen, 1969, 193; Clauson, 1972, 982; Tekin, 1990, 175).

yāzu (?)

V nüshası 30b/1-2: يَأْزُو: الكتابه يقال يزدي كتب

Çeviri: Yazı yazmak, fiil şekli yazdı denir.

Sözcük, Kİ'de uzun ünlülü yazılmıştır ancak sözcüğün kökeni olan “yaz-“ fiili DLT, Kav. K. Kit. E. gibi eselerde kısa ünlülü verilmiş: DLT: يَزْدِي yaz- “Oğuzca yazmak” (Atalay, c.3, 1986, s. 59), yaz- “write” (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 220), yaz- Oğuzcada yazmak” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 963); Kav. K: يَزِي يَزِي يَزِي “yazı” (Toparlı vd, 1999, s. 130 “62b/4”); Kit. E: يَزِي yaz- “yazı yazmak” (Eminoğlu, 2011, s. 308 “132a/9”). Buna karşın Ter. T., Tuh. Z., gibi eserlerde de uzun ünlü ile yazılmıştır: Ter. T: يَزِي يَزِي يَزِي “yaz” (Toparlı vd, 2000, s. 156 “40a/7”); Tuh. Z: يَزِي يَزِي yaz- “yazmak” (Atalay, 1945, s. 282 “13b/10”), yazdı “anlam verilmemiş” (Al-Turk, 2006, s. 83). Bunların dışında Räsänen, Clauson ve Tekin gibi araştırmacılar “yaz-“ madde başını kısa ünlülü ile verirler (Räsänen, 1969, 193; Clauson, 1972, 986; Tekin vd, 1995, 685). Clauson, sözcüğü kısa ünlülü vermekle birlikte sözcük için verdiği tanıklarda Kıpçak döneminde (Houtsama ve Kİ örneğinde) sözcüğün “ya:z-“ şeklinde yazıldığını belirtir (Clauson, 1972, 986). Bu da sözcüğün aslının kısa ünlülü olmasına rağmen Kıpçak döneminde uzun ünlülü olarak devam ettiğini göstermektedir. Bu nedenle sözcüğe yorum getirmenin güçlüğünü doğurmakla beraber kanıtların varlığından dolayı sözcüğün en azından Kıpçak döneminde uzun ünlülü olması gerektiğini kabul etmemizi gerektirir.

yāşıl

V nüshası 30b/9-10: يَأْشِيلُ: الاخضر الالوان و يَأْشِيلُ يَطْلُقُ عَلَي النَبَاتِ الاخضر

Çeviri: Yeşil rengi ve yaş yeşil, taze sebze yeşil, işaret eder.

Sözcük DLT haricindeki diğer eserlerde ve Kİ'de uzun ünlü ile yazılmıştır: DLT: يَأْشِيلُ yaşıl³ “yeşil” (Atalay, c.3, 1986, s. 19), yaşıl “green” (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 218), yaşıl/yāşıl “yeşil” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 958); Ter. T: يَأْشِيلُ: الاخضر yaşıl “yeşil” (Toparlı vd, 2000, s. 155 “32b/9”); Dur. M: يَأْشِيلُ: الاخضر yaşıl “yeşil” (Toparlı, 2003, s. 123 “9a/7”); Kav. K: يَأْشِيلُ: الاخضر yaşıl “yeşil” (Toparlı vd, 1999, s. 129 “72a/12”); Kit. E: يَأْشِيلُ: الاخضر yaşıl “yeşil” (Eminoğlu, 2011, s. 307 “152a/6”); Tuh. Z: يَأْشِيلُ yaşıl “yeşil” (Atalay, 1945, s. 281 “83b/7”), yaşıl “anlam verilmemiş” (Al-Turk, 2006, s. 39); King Dic: يَأْشِيلُ yaşıl “green” (Golden, 2000, s. 181), yaşıl “yeşil” (Güner, 2017, s. 134). Ercilasun ve Akkoyunlu’unun okuma denemelerinden de sözcüğü uzun ünlülü kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Türkmencede sözcük uzun ünlülüdür: “YAŞIL (ya:şıl)” s. yeşil...” (Tekin vd, 1995, 682). Öte yandan Clauson, “yaşıl” madde başının hemen yanında parantez içinde (?ya:şıl) yazarak sözcüğün uzun ünlülü okunabileceğini söyler. Clauson, “yaşıl”ın “ya:ş”tan türediğini ifade eder (Clauson, 1972, 900). Her ne kadar Clauson “?” işaretli bir okuma sunsa da aslında sözcüğün uzun ünlülü okunmasını gerektiren iki tanık vardır: Bunlardan ilki sözcüğün kökü olan “yaş” renk isminin uzun ünlülü olması ikincisi de Türkmencedeki şeklin uzun olarak devam ediyor olması.

yās

V nüshası 30b/14, D nüshası 44a/11: يَأْسُ: العزا

Çeviri: Yas töreni.

Kİ'de uzun ünlülü olan “yas” sözcüğü değerlendirmeye esas alınan eserlerin ikisinde tespit edilebilmiştir ve bu iki örnek de uzun ünlülü yazılmıştır: DLT: يَأْسُ yas “ölüm, helâk” (Atalay, c.3, 1986, s. 159), yās “loss” (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 217), yās “Oğuzcada ölüm, helâk” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 956); Dur. M: يَأْسُ: العزا yās “üzüntü, yas” (Toparlı, 2003, s. 121 “21a/8”). Tekin, Türk

³ Clauson ve Räsänen yaşıl’ın yaş’tan türediğini ifade ederler. Bu durumda yaş ismi uzun ünlülü iken yaşıl’ı da uzun ünlü kabul etmek gerekir ki Räsänen sözcüğü uzun ünlülü gösterir.

Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler isimli eserinin “Ana Türkçe Uzun Ünlülü Kök ve Gövdeler” başlıklı listesinde “yās”ı uzun ünlülü gösterir (Tekin, 1990, 175). Öte yandan sözcük, Türkmencede de uzun ünlülüdür “YAS (ya:s) a. yas, matem...” (Tekin vd, 1995, 681).

yāġı(?)

V nüshası 31a/1, D nüshası 44b/7: يَاغِي: المحرب

Çeviri: Düşman.

Kİ’de uzun ünlülü tespit edilen sözcük, DLT ve King Dic.’de kısa ünlülü verilmişken Ter. T.’de uzun ünlülü verilmiştir: DLT: يَاغِي yaġı “düşman” (Atalay, c.3, 1986, s. 24), yaġı “enemy” (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 209), yaġı “düşman” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 940); King Dic: يَاغِي yaġı “enemy” (Golden, 2000, s. 128), yaġı “düşman” (Güner, 2017, s. 130); Ter. T: يَاغِي: العَدُو yaġı “düşman” (Toparlı vd, 2000, s. 152 “28a/7”). Türkmencede “YAGY (yagy)” (TYAMA, 2010, c.2, 469) kısa ünlülü olarak yaşayan sözcük, Räsänen, Clauson, Tekin ve Tenişev gibi araştırmacılar tarafından da kısa ünlülü okunmuştur (Räsänen, 1969, 178; Clauson, 1972, 898; Tekin vd, 1995, 669; Tenişev, 2001, 561) ancak Clauson, madde başı için verdiği tanıklarda İbni Mühenna Lügati ile Houtsama ve Kİ’de sözcüğün uzun ünlülü olduğu bilgisini de verir (Clauson, 1972, 898).

yāy

V nüshası 32a/17, D nüshası 47a/4: يَائِي: فصل الصيف

Çeviri: Yaz mevsimi.

Kİ’de uzun ünlülü gösterilmiş olan sözcük, karşılaştırmaya esas diğer eserlerde de uzun ünlülü yazılmıştır: DLT: يَائِي yay “ilkbahar, yaz” (Atalay, c.3, 1986, s. 160), yay “spring, summer” (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 220), yāy “ilkbahar, yaz” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 961); Kav. K: يَائِي yay “bahar mevsimi” (Toparlı vd, 1999, s. 130 “45b/6”); Kit. E: يَائِي yay “yaz, yaz mevsimi” (Eminoğlu, 2011, s. 308 “21b/7”); Tuh. Z: يَائِي yay “yaz” (Atalay, 1945, s. 282 “22b/3”), yay/yaz “anlam verilmemiş” (Al-Turk, 2006, s. 116); King Dic: يَائِي yay “spring” (Golden, 2000, s. 135), yay “bahar” (Güner, 2017, s. 135); Bül. Müş: يَائِي jaj “lato” (Zajaczkowski, 1958, s. 23), yay “yaz mevsimi” (Al-Turk, 2012, s. 195). Tekin’in Türkçedeki aslî uzun ünlüleri verdiği eserinde “yāy” madde başına listesinde yer vererek Türkmençe karşılığının “yayın” olduğunu belirtir (Tekin, 1990, 175). Räsänen “jāj” (Räsänen, 1969, 179), Clauson, “ya:y” (Clauson, 1972, 925), Tenişev “ja:j” (Tenişev, 2001, 74) şeklinde uzun ünlü ile okurlar.

3.1.2.a. Kelime Sonunda Uzun e (ē) Ünlüsünün Gösterimi

Kelime sonunda uzun e ünlüsü (l) harfi ile gösterilmiş olup Kİ’de tek örneğine rastlanmıştır:

nē

V nüshası 29a/9, D nüshası 42b/6: نَا: اي شئي

Çeviri: Ne.

Soru sözcüğü olan “ne” Kİ’de elif ile yazılmış aynı yazım karşılaştırmaya esas aldığımız eserlerde de mevcuttur: DLT: نَا ne “ne, nasıl, -soru anlamıyla-, ne” (Atalay, c.3, 1986, s. 214), nā “what, what a!” (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 121), nē “ne, hangi” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 768); Ter. T: نَا ne “ne” (Toparlı vd, 2000, s. 129 “61b/12”); Dur. M: نَا: أَيْش ne “ne” (Toparlı, 2003, s. 99 “19a/11”); Kav. K: نَا ne “ne” (Toparlı vd, 1999, s. 119 “22a/11”); Tuh. Z: نَا ne “ne” (Atalay, 1945, s. 219 “52b/1”), ne “anlam verilmemiş” (Al-Turk, 2006, s. 193); King Dic: نَا ne “what” (Golden, 2000, s. 315), nē “ne” (Güner, 2017, s. 93); Bül. Müş: نَا nā “co, jakı” (Zajaczkowski, 1958, s. 34), ne “ne” (Al-Turk, 2012, s. 210). Türkmencede “nāçe” (ne+ça eşitlik eki) örneğine rastladığımız sözcük uzun okunmaktadır: “nāçe [nā:çe]...” (TYAMA, 2010, c.2, 122). Bunun dışında Räsänen, sözcüğü kısa ünlülü (Räsänen, 1969, 352) verirken Clauson “ne:” (Clauson, 1972, 774) ve Tekin “nē” (Tekin, 1990, 181) sözcüğü uzun ünlülü verirler.

3.1.3.a. Kelime Başında Uzun i (ī) Ünlüsünün Gösterimi

Kelime başında uzun i sesi için Ebu Hayyan, (ل) ve (ي) harfleri ile birlikte esre hareketini kullanmıştır. Eserde bu yazıma örnek teşkil eden iki sözcük tespit edilmiştir:

īz

V nüshası 3b/6, D nüshası 5b/11, K nüshası 5b/10: إيز: الأثر

Çeviri: İz, eser.

Arap harfli yazımda da görüldüğü üzere müellif, “ī” sesini göstermek için (ل) ve (ي) harfleri ile birlikte esre kullanmıştır. DLT’de bu ses için sadece esreli (ل) kullanılmışken Kit. E. ile Tuh. Z.’de Kİ’deki yazım kullanılmıştır: DLT: إيز iz “yerde ve deride uzunlamasına olan çizik” (Atalay, c.1, 1985, s. 80), iz “footstep” (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 38), iz “derideki ve yerdeki uzunlamasına çizik, kazıntı” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 672); Kit. E: إيز iz “yol, iz, nişan” (Eminoğlu, 2011, s. 216 “47b/2”); Tuh. Z: إيز iz “iz” (Atalay, 1945, s. 180-181 “16b/3”), iz “anlam verilmemiş” (Al-Turk, 2006, s. 44).

Räsänen ve Clauson sözcüğü uzun ünlülü olarak madde başında gösterirler (Räsänen, 1969, 175; Clauson, 1972, 277). Tekin adı geçen kitabının uzun ünlülü sözcüklerin listesini verdiği yerde “iz” sözcüğünü de gösterir ve Türkmencedeki karşılığının da “iz” olduğunu söyler (Tekin, 1990, 183).

iş

V nüshası 3b/20, D nüshası 6a/14, K nüshası 6a/13: إيش: العمل

Çeviri: İş, amel.

Kİ’de uzun ünlülü yazılmış olan bir diğer sözcük ise “iş”tir. Sözcük, diğer eserlerde de uzun ünlülü ile yazılmaktadır: DLT: إيش iş “iş” (Atalay, c.1, 1985, s. 260), iş “work, bussines, matter, affair” (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 36), iş “iş, amel” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 669); Ter. T: إيش iş “iş” (Toparlı vd, 2000, s. 110 “60b/10”); Kit. E: إيش iş “iş, hizmet, durum, davranış” (Eminoğlu, 2011, s. 214 “1b/1”); Tuh. Z: إيش iş “iş” (Atalay, 1945, s. 179 “21a/9”), iş “anlam verilmemiş” (Al-Turk, 2006, s. 111); King Dic: إيش iş “work” (Golden, 2000, s. 76), iş “iş” (Güner, 2017, s. 66); Bül. Müş: إيش iş “praca, zajęcie” (Zajęczkowski, 1958, s. 22), iş “iş” (Al-Turk, 2012, s. 97). Türkmencede sözcük, uzun “ī” sesi ile “İŞ [i;ş], at...” (TYAMA, 2010, 583) şeklinde yazılır. Yakut Türkçesi veri için Tekin, sözcüğün Yakut Türkçesindeki karşılığı olarak “is el işi, dikiş” (Tekin, 1995, 182) bilgisini verirken Böhtlingk aynı sözcüğe “Gestank, Geruch, Kohlendunst (koku, pis koku)” (Böhtlingk, 1851, c.2, 33) anlamını vermektedir. Räsänen ve Clauson sözcüğü uzun ünlülü ile vermektedirler (Räsänen, 1969, 174; Clauson, 1972, 254).

3.1.4.a. Kelime Başında Uzun o (ō) Ünlüsünün Gösterimi

Kİ’de kelime başında uzun o ünlüsünün gösterimi için (ل) ve (و) uzatma harfleri ile birlikte ötre işareti kullanılmıştır. Aynı yazım özelliği karşılaştırmaya esas olan diğer eserlerde de göze çarpmaktadır. Bunun yanında kelime sonunda “t” sesini barındıran sözcüklerin yazımında bir farklılaşma söz konusudur; kimi eserlerde aynı sözcük için “ت” harfi kullanılmışken kimi eserlerde de “ط” sesi kullanılmıştır.

ōt

V nüshası 2b/4, D nüshası 3b/10, K nüshası 3b/4: أوت: نبات

Çeviri: Ot, bitki.

Yukarıda da bahsedildiği gibi Kİ’de kelime başı uzun o sesinin gösterimi (ل) ve (و) harfleri ile birlikte ötre işareti kullanılarak yapılmıştır. Aynı sözcüğün diğer eserlerdeki yazımı ise; DLT: أوت ot “ot, bitki” (Atalay, c.1, 1985, s. 35), ot “plant, fobber, medicine, poison” (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 43), ot “bitki, ot” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 15); Ter. T: أوت: الحشيش ot “ot” (Toparlı vd, 2000, s. 131 “9b/1”); Dur. M: أوت: الحشيش ot “ot” (Toparlı, 2003, s. 101 “5a/9”); Kit. E: أوت ot “yeşillik, ot” (Eminoğlu, 2011, s. 260)

“9b/1”); King Dic: اوط ot “bitki, ot” (Golden, 2000, s. 141), ot “ot” (Güner, 2017, s. 97); Bül. Müş: أوط ot “ziele lecznicze, lekartswo, driakiew” (Zajączkowski, 1958, s. 36), ot “ot, göz hastalığını tedavi etmek için kullanılan ev ilacı” (Al-Turk, 2012, s. 165) şeklindedir. DLT ve Türkmencede [OT, at Inçe gök baldakly uly bolmadyk ösümlik (TYAMA, 2010, c.2, 147)] kısa ünlülü olan sözcük, Kıpçak sahasındaki eserlerde genellikle uzatma harfi ve hareke ile yazılmıştır. Bu da sözcüğün Kıpçak döneminde uzun ünlülü okunduğunu ve yazıldığı göstermektedir. Aynı bilgiyi Clauson’un eserinde de görmek mümkündür. Clauson, madde başını kısa ünlülü verirken madde içinde Kıpçak sahasından verdiği tanımların imlasını “o:t” şeklinde uzun ünlülü gösterir (Clauson, 1972, 34-35).

öt

V nüshası 4a/14, D nüshası 6b/15, K nüshası 7a/3: أوط: النار

Çeviri: Ateş.

Araştırmacılar tarafından uzun ünlülü olduğu tartışmasız olarak kabul edilen “ōt” sözcüğü Kİ’de de uzun ünlülü yazılmıştır. Sözcük, diğer eserlerde de ünlüsü uzun gösterilirken ünsüzünün yazımı konusunda farklılıklar göze çarpmaktadır: DLT: أوت ot “ateş” (Atalay, c.1, 1985, s. 43), öt “fire” (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 43), öt/ ot “ateş, alev” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 779); Ter. T: أوط ot “ateş” (Toparlı vd, 2000, s. 131 “9b/1”); Kit. E: اوت ot “ateş” (Eminoğlu, 2011, s. 260 “11b/4”); King Dic: اوط ot “fire” (Golden, 2000, s. 147), ot “ateş” (Güner, 2017, s. 97); Bül. Müş: أوط ot “ogien” (Zajączkowski, 1958, s. 36), ot “ateş, ot, ilaç” (Al-Turk, 2012, s. 80). Sözcük, Türkmencede “OT [o:t]” (TYAMA, 2010, c.2, 147) iken Yakut Türkçesinde “yor (uot-okuma tarafımızca Latin harflerine aktarılmıştır-), Feuer” (Böhtlingk, 1851, 40) şeklinde verilmiştir. Burada Böhtlingk’in vermiş olduğu bilgi dikkat çekicidir. Böhtlingk, sözcüğün “اود” yazımının da mevcut olduğunu belirtir normal şartlarda sözcüğün “د” harfi ile yazımının mümkün olabilmesi için uzatma ünlüsünün yok olması ve yok olurken geride “t” sesinin tonlu karşılığı olan “d” sesini bırakmasını beklerken Böhtlingk’in verdiği örnekte uzatma harfi ile birlikte “d” sesinin kullanılmış olduğunu görmekteyiz.

ok (?)

V nüshası 4b/18, D nüshası 7b/13, K nüshası 8a/6: أوق: النشاب

Çeviri: Ok.

Sözcük, yukarıda adı geçen bütün araştırmacılar tarafından kısa ünlülü kabul edilmesine rağmen DLT’den itibaren uzun ünlü ile yazılmıştır: DLT: أوق ok “ok” (Atalay, c.1, 1985, s. 21), oq “arrow” (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 41), ok “ok” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 772); Ter. T: أوق: النشاب ok “ok” (Toparlı vd, 2000, s. 130 “14b/4”); Dur. M: أوق: النشاب ok “ok” (Toparlı, 2003, s. 100 “11a/10”); Kav. K: أوق: النشاب ok “ok” (Toparlı vd, 1999, s. 119 “71b/6”); Kit. E: اوق ok “ok, yay ile atılan çubuk” (Eminoğlu, 2011, s. 252 “5b/4”); Tuh. Z: أوق: نشاب ok “ok” (Atalay, 1945, s. 221 “36b/5”), ok “anlam verilmemiş” (Al-Turk, 2006, s. 166); King Dic: اوق oq “arrow” (Golden, 2000, s. 287), ok “ok” (Güner, 2017, s. 94). Yukarıda belirttiğimiz ifadeye yakın söylemi Clauson’un madde başı için vermiş olduğu tanımlardan anlamak mümkündür, zira Clauson, sözcüğün Kaşgarî’de ve Kıpçak sahasındaki eserlerde hep uzun ünlü ile yazıldığını belirtir (Clauson, 1972, 76). Bunun yanında Türkmencede [OK, at. 1. İki ujuna tigr geydirilyän uzun demir ...” (TYAMA, 2010, c.2, 135)] ve Yakut Türkçesinde [ox Pfeil mit eiserner Spitze... (Böhtlingk, 1851, c.2, 20)] kısa ünlü ile gösterilmektedir. Ancak Böhtlingk sözcüğün Arap harfli yazımı için “اوق” imlasını vererek sözcüğün açıkça uzatma harfi ile yazıldığını gösterir. Bu durum, akıllarda soru işareti oluşturmaktadır; bu nedenle ikili bir kullanımdan söz etmek mümkün gibidir.

3.1.4.b. Kelime Ortasında Uzun o (ō) Ünlüsünün Gösterimi

Kelime ortasında uzun o ünlüsü kimi zaman sadece (و) harfi ile kimi zamanda (و) harfi ile birlikte ötre işareti kullanılarak gösterilmiştir.

böz

V nüshası 9a/2-3, D nüshası 14a/12, K nüshası 15a/11: بوز: الأشهب

Çeviri: Boz

Sözcüğün yazımının uzun ünlülü olmasına rağmen araştırmacıların sözcüğün imlası üzerinde uzlaşmaya vardıkları söylenemez. Araştırmacıların görüşlerini ifade etmeden önce sözcüğün diğer eserlerdeki yazımını vermek gerekir; DLT: بوز boz “boz” (Atalay, c. 3, 1986, s. 122), boz “gray” (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 78), boz “boz, beyaz ile kula arasındaki hayvan rengi” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 597); Ter. T: بوز boz “boz, kır” (Toparlı vd, 2000, s. 96 “14a/1”); Dur. M: بوظ boz “boz” (Toparlı, 2003, s. 78 “8b/2”); Kav. K: بوز boz “boz, beyaz” (Toparlı vd, 1999, s. 105 “59a/2”); Tuh. Z: بوز: الأشهب boz “boz renk” (Atalay, 1945, s. 156 “4b/4”), boz “anlam verilmemiş” (Al-Turk, 2006, s. 43); King Dic: بوز boz “gray” (Golden, 2000, s. 277), boz “boz renkli at” (Güner, 2017, s. 43). Karşılaştırmaya dâhil edilen bütün eserlerde sözcüğün Arap harfli yazımında açıkça uzatma harfi olan (و) ile birlikte ötre işareti kullanılmıştır. Ancak Räsänen, sözcüğü kısa ünlü ile madde başı olarak vermiş madde başını tanımlarken uzun ünlülü örneklerle de yer verir (Räsänen, 1969, 82). Clauson ve Tenişev sözcüğü uzun ünlü ile madde başı olarak verirler (Clauson, 1972, 388; Tenişev, 2001, 605). Türkmencede de kısa ünlülü [BOZ, syp. 1. Çalymytyl renk... (TYAMA, 2010, c.1, 151)] gösterilmiş olmasına rağmen gerek tarihi kaynaklardaki ispatların çokluğuna gerekse araştırmacıların sözcüğün daha çok uzun ünlülü okunması taraftarı olduklarından hareketle sözcüğün uzun ünlülü okunması gerektiği kanaatindeyiz.

köyun

V nüshası 24b/11, D nüshası 35b/13, K nüshası 37b/9: قوين: الغنم

Çeviri: Koyun.

Sözcüğün uzun ünlü olduğu gerek Kİ’de gerekse diğer eserlerde açıkça ortaya konmuştur: DLT: قوي koy “koyun” (Atalay, c.3, 1986, s. 60), qōy “sheep” (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 144), kōy/koy “koyun” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 732); Dur. M: القنم قوين: الكون koyun “koyun” (Toparlı, 2003, s. 94 “7a/13”); Kav. K: قوين: الخروف koyun “koyun” (Toparlı vd, 1999, s. 116 “69b/5”); Kit. E: قوين koyun “koyun” (Eminoğlu, 2011, s. 234 “19b/2”); Tuh. Z: قوين: الغنم koyun “koyun, iki yaşındaki koyun” (Atalay, 1945, s. 206 “11a/3”), koyun “anlam verilmemiş” (Al-Turk, 2006, s. 73); King Dic: قوين qoyın “sheep” (Golden, 2000, s. 218), koyun “koyun” (Güner, 2017, s. 83); Bü. Müş: قوين qojun “owca” (Zajaczkowski, 1958, s. 40), koyun “koyun” (Al-Turk, 2012, s. 119). Kimi eserlerde sözcük uzatma harfi ve hareke ile birlikte yazılmışken kimi eserlerde sadece ötre ile yazılmıştır. Türkmencede kısa ünlülü [KOY, at, kön, s. Goyun... (TYAMA, 2010, c.2, 43)] verilen sözcük, Yakut Türkçesinde uzun ünlü [xooй (Vasiliev, 1995, 165)] ile gösterilmiştir. Bunun dışında Räsänen, Clauson ve Tekin gibi araştırmacılar sözcüğü uzun ünlü ile gösterirler (Räsänen, 1969, 280; Clauson, 1972, 631; Tekin, 1995, 178).

şöluncan (?)

V nüshası 17b/7, D nüshası 25b/14, K nüshası 27b/16: صولجان: العلق

Çeviri: Solucan.

Kİ’de açıkça uzatma harfi ve ötre işareti ile yazılan sözcük, başta DLT olmak üzere birçok eserde sadece ötre ile gösterilmiştir: DLT: صولجان sowuşgan “solucan yüzünden olan sarılık hastalığı” (Atalay, c.1, 1981, s. 519), sowuşgan “tapeworm” (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 166), sowuşgan “sarılık” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 829); Tuh. Z: صولجان sogulcan “sovulcan” (Atalay, 1945, s. 240 “10b/12”), sowulşan “anlam verilmemiş” (Al-Turk, 2006, s. 91); Bü. Müş: صولجان savlaçan “pijawka” (Zajaczkowski, 1958, s. 46), şowlaçan “solucan, sülük” (Al-Turk, 2012, s. 87). Sadece Clauson’un eserinde Kİ’deki tanığın uzun ünlülü olduğuna dair bir bilgi vardır (Clauson, 1972, 793-794). Bunun dışında bütün eserlerde sözcük, kısa ünlülü gösterilir.

3.1.5.a. Kelime Başında Uzun ö (ō) Ünlüsünün Gösterimi

Kelime başındaki uzun ö ünlüsünün gösterimi de o ünlüsünün gösterimi gibi (l)ve (s) uzatma harfleri ile birlikte ötre kullanılarak yapılmıştır. Kİ'de bu başlığa uygun iki örnek tespit edilmiştir.

ōç

V nüshası 2b/11, D nüshası 4a/5, K nüshası 3b/14: أوج: الثار

Çeviri: İntikam.

Kİ'de uzatma ünlüsü ve ötre işareti ile yazılan sözcük sadece DLT ve Tuh. Z.'de tespit edilmiş ve her iki eserde de uzatma ünlüsü ile yazıldığı saptanmıştır: DLT: أوج öç "öç, hınç, kin, intikam" (Atalay, c.1, 1985, s. 43), õç "vengeance" (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 45), õç "kin" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 20); Tuh. Z: أوج öç "öç, öndül" (Atalay, 1945, s. 224 "10b/11"), öç "anlam verilmemiş" (Al-Turk, 2012, s. 72). Tekin'in Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler isimli kitabının Ana Türkçe Uzun Ünlülü Kök ve Gövdeler isimli listesinde yer almayan sözcük, Clauson tarafından uzun ünlü ile madde başı olarak verilmiştir (Clauson, 1972, 18). Bunun yanında Drevnetyurskiy Slovar'da "öç" madde başı kısa ünlülü olarak verilmişken "öçsüz" madde başı uzun ünlü ile yazılmış ve "ikintikā öçsüz keksiz övkäsiz ..." tanığı verilmiştir (Nadelyev vd, 1969, 376). Drevnetyurskiy Slovar'da verilen "öçsüz keksiz" ifadesini Clauson, birlikte kullanılan eşanlamli sözcükler olarak kabul etmekte ve "öç kek alıŖu" örneğini vermektedir (Clauson, 1972, 18). Bunun yanında Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü isimli eserde sözcük, uzun ünlülü şekilde "õç" olarak verilmiştir (Starostin vd, 2003, 1041). Sözcük Yakut Türkçesinde "ös" şeklinde kısa ünlü ile yer almaktadır (Vasiliev, 1995, 208). Tekin her ne kadar sözcüğü uzun ünlülü kabul etmese de tarihi tanıklardan sözcüğün uzun ünlülü okunması gerektiği anlaşılmaktadır. Modern Türk dillerinden örnek verecek olursak Starostin vd, sözcüğün Türkmencede uzun ö sesi ile "õç" şeklini kaydederler, Halaççada da "hẽžãš-" ilk hecesini uzun olarak gösterirler (Starostin vd, 2003, 1041).

öz

V nüshası 3b/13, D nüshası 6a/4, K nüshası 6a/2: أوز: النفس

Çeviri: Öz, kendi, nefis.

Kİ'de uzun ö sesi ile verilen bir diğer sözcük, "öz"dür. Sözcüğün imlası diğer eserlerde de Kav. K. hariç açıkça uzatma harfleri ve hareke işaretleri kullanılarak verilmiştir: DLT: أوز öz "öz, kendi, nefis" (Atalay, c.1, 1985, s. 45), öz "self" (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 50), öz "kendi" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 794); Kav. K: أوزي öz "kendi" (Toparlı vd, 1999, s. 120 "45a/4"); Tuh. Z: أوز öz "nefis, kendi" (Atalay, 1945, s. 228 "36a/6"), öz "anlam verilmemiş" (Al-Turk, 2006, s. 164). Sözcük, Leksika (TeniŖev, 2001, 117) ve Drevnetyurskiy Slovar'da (Nadelyev vd, 1969, 394) kısa ünlülü gösterilmiş olmasına rağmen Räsänen, Clauson ve Tekin gibi araŖtırmacılar sözcüğü uzun ünlü ile gösterirler (Räsänen, 1969, 376; Clauson, 1972, 278; Tekin, 1995, 183). Bunun dışında TDS'de sözcük uzun ünlü ile verilir (TYAMA, 2010, c.2, 185). Sözcüğün Yakut Türkçesindeki Ŗekli ise "yöc" olarak uzun ünlü ile gösterilir (Böhtlingk, 1851, 48).

özen

V nüshası 3b/13, D nüshası 6a/3, K nüshası 6b/2: أوزن: الوادئ

Çeviri: Vadi.

DLT'de tespit edilemeyen sözcük, Kıpçak sahasındaki diğer eserlerde benzer yazıma sahiptir. Tekin, Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler isimli eserinde sözcüğü Ebu Hayyan'dan tanıklayarak gösterir (Tekin, 1995, 118).

3.1.5.b. Kelime Ortasında Uzun ö (ō) Ünlüsünün Gösterimi

Tek bir örnekte rastlanan bu yazım özelliği için Ebu Hayyan, (s) uzatma harfi ile birlikte ötre işareti kullanmıştır.

bōy

V nüshası 11a/10, D nüshası 17b/9, K nüshası 18b/15: بُوي: العُرب

Çeviri: Akrep.

Bu yazım özelliği karşılaştırmaya esas alınan bütün eserlerde aynı şekilde tespit edilmiştir: DLT: بُوي böy “örümcek nevinden bir böcek” (Atalay, c.3, 1986, s. 141), böğ “a poisonous spider” (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 78), böy “Oğuzcada örümcek” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 598); Ter. T: بوي: العُرب böy “akrep” (Toparlı vd, 2000, s. 96 “12b/1”); Tuh. Z: عنكبوت: بُوي böy “böy, örümcek” (Atalay, 1945, s. 156 “25a/13”), böy “anlam verilmemiş” (Al-Turk, 2006, s. 126); Bül. Müş: بُوي böji “skorpion” (Zajączkowski, 1958, s. 14), böyi “akrep” (Al-Turk, 2012, s. 163). Sözcük Türkmencede uzun ünlü ile “mö:y” şeklinde yaşamaktadır (Clauson, 1972, 323).

3.1.6.a. Kelime Başında Uzun u (ū) Ünlüsünün Gösterimi

Bu ünlünün de yazımı tıpkı kelime başında uzun o ünlüsünün yazımı gibi (l) ve (o) uzatma harfleri ile birlikte ötre kullanılarak yapılmıştır. Eserden sözcüğün dar yuvarlak mı yoksa geniş yuvarlak mı okunacağını anlamak güçtür. Bu durum tarihi diğer metinlerin okuma denemeleri karşılaştırılarak giderilmeye çalışılmıştır. Kelime başında uzun u sesi ile yazılmış yedi sözcük tespit edilmiştir:

ūğ

V nüshası 4a/22-23, D nüshası 7a/8-9, K nüshası 7a/12-13: أُوح: عُود من عيدان الخركاه اللتي تعزز قبئها يقال منه اغلدى اى عززها

Çeviri: Fars tarzında yapılmış ve kubbeyi ayakta tutmaya yarayan direk.

Sözcük, sadece DLT’de tespit edilmiştir her iki eserde de imla birbiriyle uyuşmaktadır: DLT: أُوح ūğ “çadırın üst yanındaki köşelerden her biri” (Atalay, c.1, 1985, s. 48), ūv “rib (tent)” (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 52), ūğ “çadırın üst kısmındaki kirişlerden her biri” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 917). Dankoff-Kelly ve Ercilasun-Akkoyunlu okumalarından da sözcüğün uzun ünlü ile okunması gerektiği anlaşılmaktadır. Sözcük, Türkmencede de uzun ünlü ile yazılmıştır: “UK [u:k], at. Balalary tüynüğe, aşaky uşy tärime berkildyän, ak öyün üstki bölegini düzyä, inceden syrdam, egriräk uzyn agaç... (TYAMA, 2010, c.2, 411).” Clauson ve Tekin de sözcüğü uzun ünlü ile gösterirler (Clauson, 1972, 76; Tekin, 1995, 179).

ūç

V nüshası 9-10, D nüshası 4a/3-4, K nüshası 3b/13-14: أُوح: طَرْفُ كُلِّ شَيْءٍ وَ يَسْتَعْمَلُ فِي الْإِلَاحِيَةِ يُقَالُ أُنْجُنُ تَبْرَتِكِلْ أَيْ الْبَيْتِ هُزْ وَ حَزَكْ

Çeviri: Uç, her şeyin ucu aynı zamanda kaba et için de kullanır ve harekete geç anlamında “ucun tebretgil” denir.

Madde başının Arap harfli yazımı sözcüğün uzun ünlü olması gerektiğini göstermektedir, benzer imla diğer eserlerde de söz konusudur: DLT: أُوح ūç “bir nesnenin tükenmesi, bitmesi” (Atalay, c.1, 1985, s. 35), uç “end, extremity”/ “ a mountain shrub” (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 51), ūç “bir şeyin ucu” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 20); Dur. M: أَلْطَرْفُ: أُوح ūç “kenar, uç” (Toparlı, 2003, s. 117 “13b/13”); Kit. E: أُوح ūç “uç, kenar” (Eminoğlu, 2011, s. 296 “83b/2”); Tuh. Z: أُوح ūç “taraf, yan” (Atalay, 1945, 268 “23b/4”), uç “anlam verilmemiş” (Al-Turk, 2012, s. 119); King Dic: أُوح ūç “taraf” (Golden, 2000, s. 96), uç “uç, kenar” (Güner, 2017, s. 126). Türkmencede uzun ünlü “u:ç” (TYAMA, 2010, c.2, 407) ile yaşayan sözcük, Tenişev tarafından kısa ünlü kabul etmektedir (Tenişev, 2001, 578) ancak Tekin eserinde sözcüğe yer vermemektedir. Räsänen ve Clauson da sözcüğü uzun ünlü ile kabul etmektedirler (Räsänen, 1969, 508; Clauson, 1972, 18). Ayrıca Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü’nde “üç’i” madde başı altında Proto-Türkçedeki şeklin “üč” olduğu ifade edilmektedir (Starostin vd, 2003, 1482).

ūr(?)

V nüshası 2b/23, D nüshası 4b/5, K nüshası 4a/16: أوز: البزر

Çeviri: Çekirdek, tohum.

DLT'de ve Kit. E'de "uruğ" şekline rastlanan sözcük, Kİ'de uzatma ünlüsü ile yazılmıştır. Sözcüğün diğer eserlerdeki imlası ise: DLT: أُرُغ uruğ "tane, tohuma da uruğ denir." (Atalay, c.1, 1985, s.63), uruğ "seed" (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 55), uruğ "her şeyin tanesi. "Tohuma da uruğ denir" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 30); Kit. E: اروغ uruğ "tohum, tane" (Eminoğlu, 2011, s. 298 "95b/5"). Tarihi metinlerde kısa ünlü ile "uruğ" şeklinde yazılan sözcüğün "ur" ya da "ür" şekline rastlanmamıştır ancak sözcük eserde uzun ünlülü yazılmıştır. Her ne kadar sözcük kısa ünlülü de olsa en azından Kİ için uzun ünlülü olduğunu kabul etmemiz gerekir.

ūrluq(?)

V nüshası 2b/23, D nüshası 4b/6, K nüshası 4a/16: أورلق: المَعَدَّ منه للزرع

Çeviri: Ekim için ayrılmış tohum.

"ūr" maddesinde söylenenler "ūrluq" maddesi için de geçerlidir. Sözcük diğer tarihi metinlerden sadece Kit. E. İle Tuh. Z.'de uzatma ünlüsü açık olarak yazılmışken diğer eserlerde sadece hareke işaretleri kullanılmıştır: DLT: أُرُغُلُق uruğluk buğday "tohumluk için saklanmış buğday" (Atalay, c.1, 1985, s. 146), uruğluq 96 (badr)" (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 55), uruğluk buğday "ekmek için saklanan buğday. Diğer tohumlar için de kullanılır." (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 77); Ter. T: أرلُق: الحنطة urluğ "tohum" (Toparlı vd, 2000, s. 150 "10a/13"); Kit. E: اوروغلوق uruğluq "tohumluk" (Eminoğlu, 2011, s. 298 "32b/1"); Tuh. Z: أُرُلُقُ urluq "tohum" (Atalay, 1945, s. 270 "7b/13"), urluq "anlam verilmemiş" (Al-Turk, 2006, s. 61). Aynı zamanda Clauson da "uruğ" maddesini kısa ünlü ile vermiştir (Clauson, 1972, 214). Bu nedenle sözcüğün belirli eserlerde uzun ünlü ile yazıldığını görmekteyiz. Tuh. Z. gibi Kİ'den etkilendiği bildiğimiz bir eser için benzer imlanın mevcudiyeti mümkün iken Kit. E.'deki benzer imla özelliği kafa karıştırıcıdır zira böyle bir durumda Tuh. Z.'nin tanıklığı çok da kandırıcı olamaz ama Kit. E.'de de benzer yazımın olması sözcüğün uzun ünlü olma ihtimalini göz önünde bulundurmak gerektiğini ortaya koyar. Türkmencede ise sözcüğün ikinci hecesi uzun olarak yani "URUG [uru:ğ]" (TYAMA, 2010, c.2, 416) şekli mevcuttur. Bu durum bahsettiğimiz ihtimalin daha da büyümesine yol açmaktadır fakat kesin bir yargıya varmak mümkün değildir.

ūz

V nüshası 3b/6, D nüshası 5b/11-12, K nüshası 5b/10: أوز: الصَّانِع الماهر

Çeviri: Usta ve becerikli.

Sözcüğün yazımı tespit edilen bütün örneklerde aynıdır: DLT: أوز uz "eli uzu, eli işe yaraşıklı" (Atalay, c.1, 1985, s. 46), uz "skilled" (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 57), ūz "eli sanatlı ve mesleğinde mahir (insan) (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 928); Kit. E: اوز uz "uygun, yumuşak, arkadaşı, dost" (Eminoğlu, 2011, s. 299 "40a/8"); Tuh. Z: أوز uz "usta, akıllı" (Atalay, 1945, s. 273 "31b/6"), uz "anlam verilmemiş" (Al-Turk, 2006, s. 148); King Dic: اوز uz "skilled craftsman" (Golden, 2000, s. 305), uz "usta" (Güner, 2017, s. 127). Türkmence "UZ [u:z]" (TYAMA, 2010, c.2, 420) ve Yakut Türkçesinde "ÿc" (Böhtlingk, 1851, 45) uzun ünlülü şekiller günümüzde devam etmektedir. Bunun yanında Räsänen ve Clauson da sözcüğü uzun ünlü ile kabul etmektedirler (Räsänen, 1969, 517; Clauson, 1972, 277).

ūs(?)

V nüshası 4a/8, D nüshası 6b/9, K nüshası 6b/10: أوصن: العقل

Çeviri: Us, akıl.

Sözcük, Kİ dışında sadece Tuh. Z.'de uzatma ünlüsü ile yazılmıştır: DLT: أوس us "hayır ile şerri ayırt ediş" (Atalay, c.1, 1985, s. 36), us "discrimination between good and evil" (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985,

s. 55), us “Oğuzcada hayrı ve şerri birbirinden ayırma” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 924); Ter. T: *أص* us “akıl” (Toparlı vd, 2000, s. 150 “20b/9”); Kit. E: *أس* us “akıl” (Eminoğlu, 2011, s. 298 “44b/5”); Tuh. Z: *أوصن* us “akıl” (Atalay, 1945, s. 271 24b/5”), uslu “anlam verilmemiş” (Al-Turk, 2006, s. 124); King Dic: *اسلو* uslu “intelligent” (Golden, 2000, s. 266), uslu “akıllı” (Güner, 2017, s. 127). Tanıklardan da anlaşıldığı kadarıyla sözcüğün aslı kısa ünlülü iken Kİ ve Tuh. Z.’de uzun ünlü ile yazılmıştır. Bu bilgiye Clauson’un “uz” madde başı için verdiği Kıpçakça tanıklarda da rastlamaktayız. Clauson da Kıpçak döneminde yazılmış Kİ ve Tuh. Z.’de sözcüğün imlasının “u:z” olduğunu ifade eder (Clauson, 1972, 240).

3.1.6.b. Kelime Ortasında Uzun u (ū) Ünlüsünün Gösterimi

Kİ’de kelime içindeki uzun u ünlüsü için (و) uzatma harfi ile birlikte ötre işareti kullanılmıştır. Eserde bu yazımı tanımlayan bir örnek bulunmaktadır:

būz

V nüshası 9a/2, D nüshası 14a/11, K nüshası 15a/10: *بوز: الجليد*

Çeviri: Buz.

Sözcüğün Arap harfli yazımı bütün eserlerde ortaktır: DLT: *بوز* buz “buz” (Atalay, c.2, 1985, s. 346), buz “ice” (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 83), buz “buz” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 605); Ter. T: *بُز: الجليد* buz “buz” (Toparlı vd, 2000, s. 98 “5b/11”); Kav. K: *بوز: البرد* buz “buz” (Toparlı vd, 1999, s. 106 “65b/12”); Kit. E: *بوز* buz “buz” (Eminoğlu, 2011, s. 187 “50b/5”); Tuh. Z: *بوز* buz “buz” (Atalay, 1945, s. 159 “11a/9”), buz “anlam verilmemiş” (Al-Turk, 2006, s. 73); King Dic: *بوز* buz “ice” (Golden, 2000, s. 200), buz “buz” (Güner, 2017, s. 45); Bül. Müş: *بُز* buz “lód” (Zajaczkowski, 1958, s. 15), buz “buz” (Al-Turk, 2012, s. 60). Türkmencede “BUZ [bu:z]” (TYAMA, 2010, c.1, 162) şekliyle varlığını sürdüren sözcük Yakut Türkçesinde “muus” (Vasiliev, 1995, 44) şeklindedir. Clauson sözcüğün imlasını “bu:z” olarak göstermektedir (Clauson, 1972, 389).

3.1.7.a. Kelime Başında Uzun ü (ū) Ünlüsünün Gösterimi

Kelime başında uzun ü ünlüsü de diğer yuvarlak uzun ünlüler gibi gösterilmiştir. Bu yazıma tek bir örnekte rastlanmıştır:

ūç

V nüshası 2b/9, D nüshası 4a/2-3, K nüshası 3b/12: *اوج: ثلاثة*

Çeviri: Üç.

Tarihi diğer kaynaklarda sözcüğün ünlüsünün gösterimi konusunda bir farklılık göze çarpmaktadır; örneğin DLT, Kav. K., Bül. Mü. gibi eserler uzatma ünlüsü kullanmadan sadece ötre işareti ile sözcüğü vermektedirler: DLT: *أُج* üç “sayıda üç” (Atalay, c.1, 1985, s. 35), üç “three” (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 58), üç “sayıda üç.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 16); Ter. T: *أوج* üç “üç” (Toparlı vd, 2000, s. 151 “23a/9”); Dur. M: *أوشن* üç “üç sayısı” (Toparlı, 2003, s. 117 “14b/11”); Kav. K: *أشن* üç “üç” (Toparlı vd, 1999, s. 128 “72b/13”); Kit. E: *اوج* üç “üç sayısı” (Eminoğlu, 2011, s. 299 “10b/7”); Tuh. Z: *أوج* üç “sayıda üç” (Atalay, 1945, s. 273 “60b/7”), üç “üç” (Al-Turk, 2012, s. 205); King Dic: *اوج* üç “üç” (Golden, 2000, s. 241), üç “üç (3)” (Güner, 2017, s. 128); Bül. Müş: *أج* üç “trzy” (Zajaczkowski, 1958, s. 54), üç “üç” (Al-Turk, 2012, s. 179). Clauson, sözcüğü kısa ünlülü madde başı olarak vermekte ancak tanıkları arasında uzun ünlü ile yazılmış “ü:ç” şekline de yer vermektedir (Clauson, 1972, 18). Räsänen ise dikkat çekici bir şekilde sözcüğün “ūç”ten “üç” şekline dönüştüğünü ifade ederek madde başını kısa ünlü ile verir (Räsänen, 1969, 518). Böhtlingk de madde başını kısa ünlülü olarak “yc” verirken sözcüğün Arap harfli imlasını “اوج” şeklinde uzatma ünlüsü kullanarak verir (Böhtlingk, 1851, 51). Sözcüğün aslının uzun ünlülü mü yoksa kısa ünlülü mü olduğu netlik kazanmazken Kıpçak sahasındaki kimi eserlerde uzatma ünlüsü ile birlikte yazılarak uzun ünlülü olduğunun ifade edilmeye çalışıldığını anlamak mümkündür.

3.1.7.b. Kelime Ortasında Uzun ü (û) Ünlüsünün Gösterimi

türedi

V nüshası 15b/14; D nüshası 18b/2; K nüshası 19a/5: تُوردي: غرس

Çeviri: Ağaç dikti (Caferoğlu, 1931, 110).

Tekin, sözcüğü Türkmenceden (dire- “dayak dayamak, destek ve direk dikmek”) tanıklayarak fiilin uzun ünlülü olduğunu belirtir (Tekin, 1995, 119).

3.2. İlk ve İkinci Heceleri Uzun Ünlülü Olan Sözcükler

Bu başlığa tanık oluşturacak iki farklı sözcük tespit edilmiştir. Aşağıda ayrıntılı olarak verilecek bu iki sözcüğün bir ya da iki ünlüsünün birden uzun ünlülü olması konusunda araştırmacılar tarafından tartışılmıştır. Arap harfli Türkçe sözcüklerin imlasından sözcüklerin her iki ünlüsünün de uzun okunması gerektiğini anlamak mümkündür:

ālā(?)

V nüshası 5a/23, K nüshası 9a/11: أَلَا: الفرس الأبلق و يُقال أَلَا:

Çeviri: Ala renkli at ve alaca da denir.

Sözcüğün yazımı konusunda diğer tarihi eserlerde de bir birlik söz konusudur: DLT: أَلَا ala “ala tenli kişi” (Atalay, c.1, 1985, s.81-82), ala “leprous, spotted black and White” (Dankoff ve Kelly, s. 1985, 7), ala “alaca” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 547); Ter. T: الألبق: الأجا: الأبيض alaça “alaca, ala renkli” (Toparlı vd, 2000, s. 86 “14a/6”); Dur. M: الألبق: الأجا: الألبق alaça “alaca” (Toparlı, 2003, s. 70 “9a/7”); Kav. K: أَلَا ala “ela” (Toparlı vd, 1999, s. 100 “68a/6”); Kit. E: أَلَا ala “ala, karışık renkli, alaca” (Eminoğlu, 2011, s. 158); Tuh. Z: أَلَا ala “ala” (Atalay, 1945, s. 139 “4a/3”), ala “anlam verilmemiş” (Al-Turk, 2006, s. 39); King Dic: أَلَا ala “leprous, leper” (Golden, 2000, s. 186), ala “alaca, iki veya daha çok renkli rengârenk” (Güner, 2017, s. 26). Tenişev tarafından tamamıyla kısa ünlülü (Tenişev, 2001, 607) gösterilen sözcük Türkmencede ilk ünlüsü uzun “ALA [a:la]... (TYAMA, 2010, c.1, 42) olarak geçmektedir. Tekin de bu görüşü savunmakta (Tekin, 1995, 170) ve Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü isimli eserde de “ālv” madde başının içerisinde Proto-Türkçe tanık için “*āla” şekli verilmektedir (Starostin vd, 2003, 291). Ancak Doerfer, TMEN’in yirmi dördüncü maddesindeki “alaca” madde başının ünlülerini uzun olarak göstermektedir. Doerfer, sözcüğü “ālāča” şeklinde okumaktadır (Dorerfer, 1963, c.1, 141). Benzer şekilde Clason da “ala” maddesini her iki ünlüsü de uzun olacak şekilde yani “a:la:” olarak okumaktadır (Clason, 1972, 126). Sözcüğün Arapça imlası her iki ünlünün de uzun okunmasını gerektirir nitekim Doerfer ve Clason’un görüşleri de bu yöndedir.

ūçā (?)

V nüshası 7a/18-19, D nüshası 11b/14, K nüshası 12b/4-5: أُوچَا: الكفل

Çeviri: Kuyruk sokumu.

Sözcük, Kİ’nin yanında DLT ve Tuh. Z.’de tespit edilmiştir: DLT: أُوچَا uça “sırt, arka” (Atalay, c.1, 1985, s. 87), uça “back” (Dankoff ve Kelly, c.3, 1985, s. 51), uça “sırt” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 915); Tuh. Z: أُوچَا uca “uca kemiği, kuyruk sokumu kemiği” (Atalay, 1945, s. 268 “14a/5”), uça “anlam verilmemiş” (Al-Turk, 2006, s. 84). DLT’deki yazım sözcüğün ikinci ünlüsünün uzun okunması gerektiğini vurgularken Kİ ve Tuh. Z.’deki yazımlar ilk ve ikinci hecenin de uzun okunması gerektiğini gösterir. Clason, sözcüğün ikinci hecesinin uzun “uca:” (Clason, 1972, 20) gerektiğini ifade ederken Tekin ise ilk ünlünün uzun “ūçā” olduğunu düşünür (Tekin, 1972, 179). Ancak hem Arap harfli Türkçe sözcüklerin yazımı hem de her iki araştırmacının birbirinin zıddı yönde görünen ancak birbirini tamamlayan söylemlerinden hareketle sözcüğün her iki ünlüsünün de uzun okunması gerektiği kanaatindeyiz.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Sonuç olarak Kİ'den hareketle karşılaştırmaya esas alınan Arap harfli Türkçe metinlerde uzun ünlülerin gösterimi için şunlar söylenebilir:

1. (ا) üstü fethalı çift elif işareti kelime başında uzun a ünlüsünü (ا.ع.أص) göstermek için kullanılmıştır. Bu yazıma sadece Ter. T. İle King Dic. "ag" sözcüğünün yazımında uyum göstermezken Kit. E.'de "al" sözcüğünün üstün işaretli tek elif ile yazıldığı tespit edilmiştir. Kelime ortasında uzun a ünlüsünün gösterimi ise üstünlü tek elif (ا) işareti ile (جأل) yapılmıştır. Bunda da DLT ve Kav. K. (cavuş örneği) farklılık göstermektedir.
2. Kelime sonunda uzun e ünlüsünün gösterimi sadece "ne (ن)" soru sözcüğünde tespit edilmiş olup uzunluğun ifadesi olarak da (ئ) işareti kullanılmıştır.
3. (ؤ) ötreli elif vav birleşimi kelime başında bütün yuvarlak uzun ünlülerin (ō, õ, ū, ũ) "أؤط" gösterimini temsil etmektedir. Burada yer yer DLT, Ter. T., Kit. E., King Dic. (us sözcüğü DLT için uç da dâhil), Bül. Müş. (ot ve üç DLT dâhil) yazım farklılıkları tespit edilmiştir. Adı geçen eserler uzatma harfi kullanmadan sadece ötre işaretini kullanmışlardır. Bu durumda sözcüğün uzun olup olmadığı diğer eserlerden (tarihi ve modern) kanıtlanmaya çalışılmıştır.
4. Kelime ortasında uzun yuvarlak ünlüleri göstermek için hemen hemen bütün eserlerde (ؤ) "بوز" ötreli vav harfinin kullanıldığı saptanmıştır.
5. Bunun dışında diğer eserlerde geçmeyen ve Kİ'de uzatma harfi ile yazılan "bol (miktar olan bol-ilk defa Kİ'de geçmektedir)" ile "buğ (buhar)" sözcüklerinin uzun ünlülü olup olmadıkları tartışmalıdır. Özellikle bol sözcüğü tarihi metinlerde ilk defa Kİ'de geçtiğinden sözcüğün nasıl okunması gerektiği bilinmemektedir.
6. Son olarak Tekin'in eserinde Ebu Hayyan'ın eserini tanık olarak gösterip vermiş olduğu "kavut, bol-, boş(an)-, koş (çift)" sözcüklerinin eserde kısa ünlü ile yazıldıkları tespit edilmiştir.

Kısaltmalar:

AH: Abu Hayyan

Bül. Müş.: Bülğatu'l Müştâk

DLT: Divānu Lugati't Türk

Dur. M.: Durretu'l Mudiyye

Kİ: Kitābu'l İdrāk Li-Lisāni'l Etrāk

King Dic.: King Dictionary

MK: Mahmud al-Kashgari

TDS: Türkmen Dilinin Sözlüğü

Ter. T.: Tercümân-ı Türkî

TMEN: Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen

Tuh. Z.: Tuhfetu'z Zekiyye

TYAMA: Türkmenstanyn Ylymlar Akademiyasy Magtymguly Adyndadaky Dil we Edebiyat Instituty

Kaynakça

Al-Turk, G. (2012). *Kitābu bulğatu'l-muştağ fi lugati't-türk we'l-kıfçak üzerine dil incelemesi*. Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*, Ankara: Kesit Yayınları.

Atalay, B. (1945). *Ettuhfet-üz-zekiyye fil-lûgat-it-Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atalay, B. (1985). *Divanü Lûgat-it- Türk Tercümesi I*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.

Atalay, B. (1985). *Divanü Lûgat-it- Türk Tercümesi II*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.

- Atalay, B. (1985). *Divanü Lûgat-it- Türk Tercümesi III*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1986). *Divanü Lûgat-it- Türk Dizini*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Aydın, E. (2014), *Orhon Yazıtları (Köl Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*, Konya: Kögmen Yayınevi.
- Başdaş, C. (2007). Türkiye Türkçesinde asli uzunluk belirtileri. *Electronic Turkish Studies*, 2(2).
- Böhtlingk, O. (1851). *Über die sprache der Jakuten*, theil 1, St. Petersburg, Buchdruckerel der Kaiserlieben Akademia dor Wissenschaflen.
- Böhtlingk, O. (1851). *Über die sprache der Jakuten*, theil 2, St. Petersburg, Buchdruckerel der Kaiserlieben Akademia dor Wissenschaflen.
- Caferoğlu, A. (1931). *Abû Hayyan Kitâb Al-İdrâk Li-Lisân Al-Atrâk*, İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Clauson G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. London: Oxford University Press.
- Dankoff, R. & Kelly, J. (1982), *Compendium of the Turkic dialects, part I*. Cambridge: Harvard University Press.
- Dankoff, R. & Kelly, J. (1984), *Compendium of the Turkic dialects, part II*. Cambridge: Harvard University Press.
- Dankoff, R. & Kelly, J. (1985), *Compendium of the Turkic dialects, part III*. Cambridge: Harvard University Press.
- Doerfer, G. (1965). *Türkische und Mongolische elemente im Neupersischen, Band I*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Doerfer, G. (1967). *Türkische und Mongolische elemente im Neupersischen, Band II*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Doğan, L. (1996). Türkmen Türkçesinde uzun ünlüler ile ilgili hususlar. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (1)
- Eker, S. (2013). Ana Türkçe uzun ünlülerin Kıpçak dillerindeki kimi izlerine dair. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*
- Eminoğlu, E. (2011), *Kitâbü'l-Ef'âl –Kıpçakça satır arası sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2014). *Dîvânu Lugâti't Türk giriş-metin-çeviri-notlar-dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdem, M. D. (2008). Birincil ünlü uzunlukları ve imale. *Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları*, 3, 6
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Golden, P. B. (2000). *The King's dictionary*. Leiden-Boston-Köln: Brill.
- Güner, G. (2017). *Resuli Sözlüğü'nün Türkçe söz varlığı*, Ankara: Kesit Yayınları.
- İnce, H. G. Türkiye Türkçesindeki son ses ünsüz tonlulaşmasına asli ünlü uzunluklarının etkisi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 49(2006/2), 71-82
- Koç, K. vd. (2007), *Türkçe-Kazakça Sözdik*, Almatı:
- Korkmaz, Z. (1953). Batı Anadolu ağızlarında asli vokal uzunlukları hakkında. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1, 197-203
- Layos, L. (1942). Türkçede uzun vokaller, *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII, 82-94

- Nadelyaev vd., V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R. ve Şerbak, A. M. (1969). *Drevnetyurskiy Slovar*, Leningrad: İzdatelctvo Nauka.
- Nurmuhammedov, A. (2003). Kaşgarlı Mahmut'un Divanında uzun ünlülerin gösterilişi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 51(2003/2), 128-138
- O. N. (1960). Köktürk yazılı belgelerinde ve Uygurcada uzun vokaller. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 8, 213-282
- Özyetgin, A. M. (2001). *Ebü Hayyân Kitābu'l idrāk li lisāni'l Etrāk fil: Tarihî-karşılaştırmalı bir gramer ve sözlük denemesi*, Ankara: Köksav.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Sancak Ş. (2011), Türkçedeki birincil uzun ünlü meselesi ve Türkologların görüşleri, *Türk Yurdu*, sayı 208, 1-8.
- Starostin, S. A., Dybo, A. V. ve Mudrak, O. A. (2003). *An etymological dictionary of Altaic Languages*, Leiden: Brill.
- Steingass, F. (1998). *A comprehensive Persian-English dictionary*, Beirut: Librarie du Liban.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (1995) *Türk dillerinde birincil uzun ünlüler*, Ankara: Simurg.
- Tekin, T. & Ölmez, M. & Ceylan, E. vd. (1995), *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, Ankara: Simurg.
- Tenişev, E. G. (1997). *Leksika*, Moskova: Rossiykaya Akademiya Nauk İnstitut Yazıkoznaniya.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- Tietze, A. (2009). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı Cilt 2 F-J*, Viyana: OAW.
- Tokatlı, S. (2003). Türkiye Türkçesinde son seste tonlulaşma ve uzun ünlü üzerine bir inceleme. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(15), 141-150
- Toparlı, R. (2003). *Ed-dürretü'l-mudiyye fi'l lügati't Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. vd. (1999). *El-kavânînü'l- külliyye li-zabti'l lügati't-Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R., vd. (2000). *Kitâb-ı mecmû-ı tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Sözlük (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türkmen Dilinin Sözlüğü, (2010). C.1, Aşgabat: TYAMA.
- Türkmen Dilinin Sözlüğü, (2010). C.2, Aşgabat: TYAMA.
- Türkmen, N. (2009). Avcı kuş ikonografisi ve Hünernâme'deki betimlemeleri, *Acta Turca*, s.1, 79-95.
- Uraksin, Z. G. (1996), *Başkursko-Ruskiy Slovar*. Moskova: İzdatelstvo Digora Ruskiy Yazık.
- Vasiliev, Y. (1995). *Türkçe Sahaca (Yakutça) sözlük*, Ankara: 1995.
- Yudahin, K. K. (2011), *Kırgız sözlüğü* (Abdullah Taymas, Çev.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zajaczkowski, A. (1958). *Vocabulaire Arabe-Kiptchak Bulgat al-Mustaq, Fi Lugat At-Türk Wa-L –Qıfzaq*. Warszawa: Panstwowe Wydawnictwo Naukowe.